

Φωτογραφίζω τη γειτονιά μου: Η εικόνα της πόλης στα παιδιά μέσης σχολικής ηλικίας

ΓΑΡΥΦΑΛΛΙΑ ΚΑΤΣΑΒΟΥΝΙΔΟΥ

Αρχιτέκτων Α.Π.Θ., SMArchS M.I.T.,
Υποψήφια Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Υπότροφος «Ηράκλειτος II»

Περίληψη

Οι γνώσεις και γνώμες των πολιτών για το αστικό περιβάλλον δεν αποκτώνται ξαφνικά με την ενηλικίωση αλλά σχηματοποιούνται σταδιακά, ξεκινώντας από πολύ μικρή ηλικία. Η σημασία του τόπου όπου μεγαλώνουν τα παιδιά δεν μπορεί να υπερτονιστεί: ως πηγή εμπειριών για το παιδί, το περιβάλλον είναι ο τρίτος δάσκαλος, μετά από την οικογένεια και το σχολείο. Από την άλλη, ο τόπος στην κοινωνική του διάσταση, όπως βιώνεται μια συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, επηρεάζει τη σχέση μιας ολόκληρης γενιάς με την αστική δομή. Η παρούσα έρευνα δεν εστιάζεται τόσο στη μελέτη της σχέσης ατόμου-χώρου από τη σκοπιά της αναπτυξιακής ψυχολογίας, όσο στη δεύτερη, κοινωνιολογική και ανθρωπολογική, εκδοχή αυτής της σχέσης. Ενδιαφέρεται επίσης για το αν αυτή η ερμηνεία μπορεί να καθοδηγήσει και έναν αναστοχασμό πάνω στην πρακτική του αστικού και πολεοδομικού σχεδιασμού.

Για τη διερεύνηση της εικόνας της πόλης στα παιδιά από μια πολεο-κοινωνιολογική σκοπιά, το δοκίμιο αυτό βασίζεται στην κλασική βιβλιογραφία περί εικόνας της πόλης και δεσίματος με τον τόπο (Lynch, Tuan). Χαρακτηριστικό είναι ότι στις τελευταίες σελίδες του βιβλίου του *The image of the city*, ο Kevin Lynch, μεταξύ των ερωτημάτων με τα οποία κρίνει ότι θα μπορούσε να συνεχιστεί η μελέτη της «εικόνας της πόλης», είναι και το «πώς ένα παιδί αναπτύσσει την εικόνα που έχει για τον κόσμο; Πώς παρόμοιες εικόνες μπορούν να διδαχτούν ή να μεταδοθούν; Ποιες μορφές είναι οι καταλληλότερες για την ανάπτυξη εικόνων;». Έχοντας ως υπόβαθρο τις απόψεις του Lynch, η έρευνα «δανείζεται» από τη θεωρία αυτή την αναγωγικότητα που αποδίδει στις γνώμες των ερευνοούμενων, προκειμένου να σχηματιστεί μια συλλογική εικόνα. Θεωρητική αφετηρία για την ανάλυση είναι η έννοια του «αξιόμνηστου» όπως το ορίζει ο de Certeau, ο οποίος, μιλώντας για τους ενήλικους, μάς θυμίζει ότι, πέρα από τη λειτουργικιστική τάξη του αστικού χώρου, για τους χρήστες η πόλη καθίσταται κατοικήσιμη γιατί περιέχει, έστω μικρά, τμήματα, «ρωγμές», που αφήνουν περιθώρια για παιχνίδι – είναι αυτό που ονομάζει *Spielraum*.

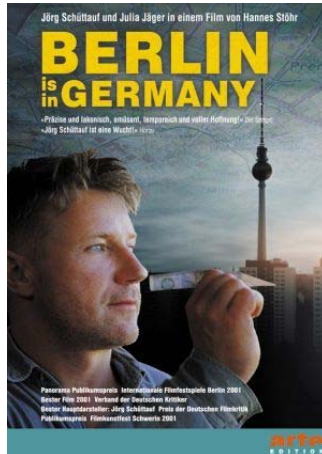
Η εισήγηση εξετάζει το υλικό επιτόπιας έρευνας – φωτογραφίες και σχόλια – που παρήγαγαν παιδιά μέσης σχολικής ηλικίας (8-12 ετών) όταν κλήθηκαν να φωτογραφίσουν τη γειτονιά τους, στην πόλη της Βέροιας. Οι παρατηρήσεις των παιδιών βασίζονται στην εμπειρία της πόλης μέσω των πρακτικών στον αστικό χώρο, ο οποίος, ζωντανεμένος από τη θεμελιώδη τάση τους για παιχνίδι, είναι για τα παιδιά ένα εκτεταμένο, απλωμένο στον αστικό ιστό *Spielraum*. Από την άλλη, ο αστικός χώρος δεν είναι ουδέτερος στην παρουσίασή του: ήδη τα παιδιά στη σχολική εκπαίδευση αλλά και ευρύτερα, στο *habitus* της ελληνικής κοινωνίας, έρχονται σε επαφή με προσχηματισμένες εικόνες και έννοιες σχετικά με την πόλη. Μια τεκμηριωτική προσέγγιση όπως αυτή στόχο έχει να δείξει, από το ίδιο το υλικό, την συλλογική «εικόνα» του δημόσιου αστικού χώρου, όπως μας παρουσιάζεται από τους ίδιους τους χρήστες του, τα παιδιά. Η αστική πραγματικότητα βιωμένη στην καθημερινότητα, απεκδύμενη της αισθητικοποίησης και των ιδεολογιών που συχνά τη συνοδεύουν, αναδύεται διάφανα βίαιη και ανορθολογική, και ταυτόχρονα στον αντίποδα της τουριστικά προωθούμενης «εικόνας» της πόλης, που πολύ λίγο αφορά τους καθημερινούς χρήστες της.

Λέξεις κλειδιά: παιδιά, εικόνα της πόλης, παιχνίδι, φωτογραφία, γειτονιά

1. Εισαγωγή

Στην ταινία «Το Βερολίνο είναι στη Γερμανία», ο Μάρτιν Σουλτς, πολίτης της Ανατολικής Γερμανίας που καταδικάστηκε σε φυλάκιση λίγους μήνες πριν από την πτώση του Τείχους, αποφυλακίζεται έντεκα χρόνια μετά. Στα πρώτα λεπτά της ταινίας παρακολουθούμε τον ήρωα να επιστρέφει στο δραματικά αλλαγμένο νέο Βερολίνο, ένα μεγάλο εργοτάξιο· χαμένος, αποπροσανατολισμένος, περιπλανιέται στην πόλη που του ήταν τόσο οικεία και τώρα είναι τόσο ξένη, ώσπου κοιτώντας από το παράθυρο του ξενοδοχείου όπου εγκαθίσταται, ένα χαμόγελο σχηματίζεται για πρώτη φορά στο πρόσωπό του: στον ορίζοντα της πόλης, βλέπει τον πύργο τηλεπικοινωνιών της Αλεξάντερπλάτς, το σύμβολο του Ανατολικού Βερολίνου. [εικ. 1]

Εικόνα 1. Η αφίσα της ταινίας «Το Βερολίνο είναι στη Γερμανία», σκηνοθεσία Χάνες Στορ (2001), βραβείο κοινού στο Φεστιβάλ Κινηματογράφου του Βερολίνου.

Πηγή: <http://www.imdb.com/title/tt0276820/>, ανασυρμένο στις 07-02-2012.

Η ταύτιση του ήρωα της ταινίας με το τοπίο της πόλης μάς θυμίζει την περιγραφή του Combray, του μικρού χωριού η ανάμνηση του οποίου συνδέεται με την παιδική ηλικία του ήρωα, στο πρώτο μέρος του έργου *Σε αναζήτηση του χαμένου χρόνου* του Μαρσέλ Προυστ («Από τη μεριά του Σουάν»): «Το Κομπραί, από μακριά, δέκα λεύγες ένα γύρω, όπως το βλέπαμε όταν φτάναμε με το τραίνο την τελευταία βδομάδα πριν απ' το Πάσχα, δεν ήταν παρά μια εκκλησία που συνόψιζε την πόλη, την αντιπροσώπευε, μιλούσε για την πόλη και για λογαριασμό της απ' τα μάκρη» (Προυστ, 1913/2002: 50). Από το καμπαναριό του Κομπραί για τον Μ., αφηγητή του μυθιστορήματος του Προυστ, έως τον πύργο της Αλεξάντερπλάτς για τον πρωταγωνιστή της ταινίας, η δύναμη των τοπίων της πόλης ξεπερνά την ίδια τη φυσικότητα του κτηρίου-αντικειμένου: πέρα από την αναγνωρισιμότητά τους ως σύμβολα της πόλης, δίνουν στους κατοίκους της την ενστικτώδη ικανοποίηση ότι κινούνται σε μια πόλη που τους είναι οικεία. Όπως πολύ ποιητικά γράφει ο Μισέλ ντε Σερτώ, «η ανάμνηση είναι απλώς και μόνο ένας περαστικός γοητευτικός πρίγκιπας, που ξυπνάει κάποια στιγμή τις Ωραιές Κοιμωμένες των ιστοριών μας δίχως λόγια. Έδω ήταν ένας φούρνος· εκεί έμενε η κυρα-Ντυπιί'. Είναι εντοπισιακό το γεγονός ότι οι βιωμένοι τόποι είναι σαν παρουσίες απουσιών» (Ντε Σερτώ, 1980/2010: 273). Και δεν υπάρχει ίσως τίποτα πιο δραματικό από την επιστροφή στη γενέθλια πόλη (πραγματική επίσκεψη, μετά από χρόνια απουσίας όπως στην περίπτωση του Σουλτς, ή

νοερή επιστροφή, με τη μορφή αναμνήσεων από την παιδική ηλικία, όπως στην περίπτωση του ήρωα του *Bildungsroman* του Προυστ) για να βιώσει κανείς αυτά τα συναισθήματα δεσμάτος με την πόλη που προκαλούν τα ίδια της τα κτήρια και η τοπογραφία της.

2. Παιδιά και πόλη: ψυχολογικές, γεωγραφικές και πολεοδομικές έρευνες

Η σχέση χώρου - παιδιών έχει υπάρξει αντικείμενο μελέτης για διάφορους επιστημονικούς κλάδους, με εξέχοντα εκείνον της αναπτυξιακής ψυχολογίας, στη θεωρία της οποίας το περιβάλλον έχει εξαιρετική σημασία στην εξέλιξη - διανοητική, συναισθηματική, κοινωνική - των παιδιών· η ίδια η συγκρότηση της αντίληψης που έχουν για τον κόσμο προέρχεται από τις εμπειρίες και τη διάδρασή τους με τον άμεσο φυσικό κόσμο που τα περιβάλλει. Από τη δεκαετία του 1920 ακόμη, όταν το ενδιαφέρον του για την επιστημολογία (δηλ. το πώς αποκτιέται η γνώση) έστρεψε τον Jean Piaget στην παρατήρηση των παιδιών, ένα από τα καθοριστικά συμπεράσματά του ήταν ότι η κατασκευή της πραγματικότητας στο παιδί συμβαίνει μέσω της σωματικής του διάδρασης με τα αντικείμενα (Piaget, 1926/1971). Παράλληλα με τον Piaget, και άλλοι πρωτοπόροι ψυχολόγοι, όπως ο Kurt Lewin (1925) και ο Lev Vygotsky (1935/1994) απέδωσαν μεγάλη βαρύτητα στο ρόλο του περιβάλλοντος για την ανάπτυξη του παιδιού. Οι ψυχολογικές αυτές θεωρίες βρήκαν το κατεξοχήν πεδίο εφαρμογής τους στην παιδαγωγική και έχουν επηρεάσει σε σημαντικό βαθμό τις εκπαιδευτικές μεθόδους που πλέον εφαρμόζονται σήμερα, με κορυφαίο ίσως παράδειγμα εκείνο της περιοχής του Ρέτζιο Εμίλια, της ιταλικής πόλης που είναι διεθνώς γνωστή για την εκπαιδευτική της προσέγγιση. Στο σχολικό σύστημα του Ρέτζιο Εμίλια, που εμπνεύστηκε και θεμελίωσε ο παιδαγωγός Loris Malaguzzi, με σαφείς επιρροές από την Πιαζετιανή θεωρία, το ίδιο το περιβάλλον του σχολείου σχεδιάζεται για να λειτουργεί ως «τρίτος δάσκαλος» και για την επίτευξη συγκεκριμένων σκοπών, όπως π.χ. την ποιότητα των κοινωνικών επαφών που συμβαίνουν στο σχολείο (Edwards *et al*, 1998).

Στην παρούσα έρευνα το περιβάλλον συγκεκριμενοποιείται ως ο αστικός χώρος και είναι αυτή η διακεκριμένη σχέση παιδιών-πόλης που αποτελεί το αντικείμενο της, εντασσόμενο σε μια γεωγραφική, παρά ψυχολογική και παιδαγωγική, προσέγγιση. Από τη σκοπιά της γεωγραφίας, το ενδιαφέρον για την παιδική ηλικία εμφανίζεται κατά τη δεκαετία του 1970. Τότε δημοσιεύονται θεμελιακά κείμενα, όπως τα βιβλία του γεωγράφου Yi-Fu Tuan (1974 & 1977), στα οποία αναλύει την έννοια της «τοποφιλίας» ως μια σχέση που αποκτά το ειδικό της βάρος στη διάρκεια της παιδικής ηλικίας. Για να απαντήσουμε σε ερωτήματα όπως «τι εικόνα για την πόλη έχει ένα παιδί» ή «ποια είναι τα αισθήματα που έχει για το αστικό περιβάλλον», αναμφισβήτητα οι πιο αξιόπιστοι μάρτυρες είναι τα ίδια τα παιδιά. Ο Tuan υποστηρίζει ότι αν ρωτήσουμε έναν ενήλικο να επιστρέψει νοερά στην παιδική του ηλικία και να μας απαντήσει σ' αυτά τα ερωτήματα βάσει του τι θυμάται, τα αποτελέσματα συνήθως είναι απογοητευτικά (Tuan, 1977: 19)· ιδιαίτερα για την πρώτη παιδική ηλικία, τα τοπία φαίνεται να έχουν σβήσει, με εξαίρεση κάποια (συναισθηματικά) ορόσημα που είναι και τοπόσημα μαζί: η πρώτη μέρα στο σχολείο, το πάρκο με την κούνια απ' όπου έπεσε και τραυματίστηκε, κλπ. Όμως, από την ηλικία των έξι - οκτώ χρόνων και έπειτα, οι εμπειρίες των τόπων συνοδεύουν σταθερά τα παιδιά μέχρι την ενηλικίωση, καθώς, μετά το πρώτο, εγωκεντρικό στάδιο ανάπτυξης, το ενδιαφέρον τους για το καθημερινό περιβάλλον συνεχώς αυξάνεται· ιδιαίτερα στη μέση σχολική ηλικία, στην προεφηβεία, τα παιδιά, έχοντας ανεξαρτησία κινήσεων, συνδέονται με τον τόπο μέσω της εξερεύνησης και ελεύθερης περιπλάνησής τους μέσα σ' αυτόν, χωρίς τους αντικειμενικούς περιορισμούς που υπάρχουν στη δράση τους σε μικρότερες ηλικίες. Γι' αυτό και, όσον αφορά το αστικό

περιβάλλον, οι γεωγράφοι εντοπίζουν τη μέση παιδική ηλικία ως την πιο καθοριστική για την έρευνα πάνω στη σχέση χώρου - παιδιών (Jones και Cunningham, 1999).

Στον τομέα της αστικής θεωρίας, είναι ενδεικτικό ότι τα πρώτα κείμενα που αφορούν τα παιδιά στην πόλη γράφονται από κοινωνικούς σχολιαστές μάλλον (Jacobs, 1967· Ward, 1977) παρά επαγγελματίες πολεοδόμους ή θεωρητικούς της πόλης. Είχαν ωστόσο προηγηθεί, ήδη από τη δεύτερη δεκαετία του εικοστού αιώνα, σε σχεδιαστικό και προγραμματικό επίπεδο ενδιαφέρουσες παιδοκεντρικές πρακτικές, όπως τα σχέδια των οικιστικών συγκροτημάτων της «Κόκκινης Βιέννης», υποδειγματικά ως προς την ενσωμάτωση κοινόχρηστων χώρων για τα παιδιά (Blau, 1999), στα πλαίσια μιας κοινωνικής στροφής στο σχεδιασμό των πόλεων. Παρόλα αυτά, μια διατυπωμένη θεωρία για τη σχέση πόλης-παιδιών έλειπε πριν από την εμφάνιση της κριτικής του μοντέρνου κινήματος, όπως αυτή πήρε μορφή από την ομάδα Team X. Ιδρυτικό μέλος της ομάδας, ο Aldo van Eyck, έστρεψε από νωρίς το ενδιαφέρον του στο ζήτημα της σχέσης παιδιών, αρχιτεκτονικής και πόλης· από το 1947, σχεδίασε και υλοποίησε πάνω από 800 παιδικές χαρές, που μετέτρεψαν το μεταπολεμικό Άμστερνταμ σε έναν αστικό παράδεισο για τα παιδιά, που θα θυμούνται για πάντα οι γενιές που έπαιξαν σ' αυτές (Lefainvre & de Roode, 2002) [εικ. 2], ενώ με κείμενα όπως «Το παιδί, η πόλη και ο καλλιτέχνης» εκφράζει την πίστη ότι η αληθινή φύση της αρχιτεκτονικής βρίσκεται στα παιδιά, γιατί μόνο αυτά έχουν γνήσια άποψη του κόσμου, που τους επιτρέπει να αναγνωρίζουν τα αληθινά προβλήματα και τις ανάγκες των ανθρώπων (van Eyck, 1962/2008).

Εικόνα 2. Η παιδική χαρά στο Transvaalplein (1950, φωτογραφία του 1952), μία από τις 800 περίπου παιδικές χαρές που σχεδίασε ο Aldo van Eyck στο Άμστερνταμ.

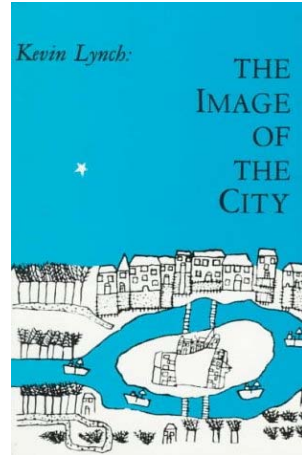

Πηγή: Lefainvre L., & de Roode, 2002: 91.

Στο ίδιο πλαίσιο - αυτό του πολεοδομικού ουμανισμού - θα τοποθετούσαμε το πρώτο, ίσως, θεωρητικό πολεοδομικό πόνημα στο οποίο συναντάμε την κατηγορία «παιδιά» ως μία από τις ομάδες που έχουν εμπειρία της πόλης και μία κοινή περιβαλλοντική εικόνα γι' αυτήν: είναι το κλασικό βιβλίο του Kevin Lynch *Η εικόνα της πόλης* (1960). Για να απαντήσει στο ερευνητικό του ερώτημα το ποια είναι η περιβαλλοντική εικόνα που έχουν για την πόλη τους οι κάτοικοι τριών αμερικανικών μεγαλουπόλεων (Βοστώνη, Τζέρσεϊ Σίτυ, Λος Άντζελες), ο Lynch και οι συνεργάτες του απέδωσαν γραφικά το υλικό που συγκέντρωσαν από προφορικές συνεντεύξεις με τους συμμετέχοντες, κωδικοποιώντας την αντιληπτική θεώρηση του αστικού χώρου με βάση τα πέντε στοιχεία (τις διαδρομές, κόμβους, όρια, περιοχές και τοπόσημα), που κατά τον Lynch αποδίδουν τα φυσικά χαρακτηριστικά της πόλης. Η ανάλυση των σκαριφημάτων αυτών χρησίμευσε τόσο για μια σύνθεση των απόψεων με στόχο την περιγραφή μιας γενικής, συλλογικής εικόνας της πόλης, αλλά και για τη σύγκριση των περιβαλλοντικών εικόνων των τριών πόλεων μεταξύ τους. Πρόκειται σαφώς για μια μεθοδολογία που θα συναντήσουμε τις επόμενες δεκαετίες

με παραλλαγές να εφαρμόζεται στις έρευνες της περιβαλλοντικής ψυχολογίας, όπου το σκαρίφημα, ο «νοητικός χάρτης», ως παραγόμενος από τον ίδιο τον ερευνώμενο, θα χρησιμοποιηθεί για να διερευνηθεί η σχέση του παιδιού με το περιβάλλον.

Εικόνα 3. Το εξώφυλλο της πρώτης έκδοσης του βιβλίου του Kevin Lynch, *The Image of the City* (1960).

Αυτό ήταν άλλωστε ένα ερώτημα και για τον ίδιο τον Lynch, ο οποίος σημειώνει στις τελευταίες σελίδες του βιβλίου (που στο εξώφυλλό του έχει ένα παιδικό σχέδιο [εικ. 3]) ότι θα τον ενδιέφερε πολύ να εξετάσει το «πώς ένα παιδί αναπτύσσει την εικόνα που έχει για το περιβάλλον, πώς αυτή η εικόνα μπορεί να 'διδασχθεί' και να αποδοθεί» (Lynch, 1960: 156) αλλά, και σε σχεδιαστικό επίπεδο, «ποιες μορφές (πόλης) είναι κατάλληλες» για την ανάπτυξη ισχυρής περιβαλλοντικής εικόνας. Η εξερεύνηση της σχέσης παιδιών - πόλης ενδιέφερε εξαιρετικά τον Lynch, αφού τη συνέχισε σε όλη του τη ζωή. Αν και πολύ λιγότερο γνωστή από το εμβληματικό *Η εικόνα της πόλης*, ίσως το σημαντικότερο έργο του είναι η μακρόχρονη έρευνα που έκανε στα πλαίσια προγράμματος της UNESCO για τις περιβαλλοντικές συνθήκες στις οποίες μεγαλώνουν τα παιδιά ανά τον κόσμο (Lynch, 1977). Ακόμη, ως καθηγητής στο Τεχνολογικό Ινστιτούτο της Μασσαχουσέτης (MIT), επί σειρά ετών ζητούσε από τους φοιτητές κάθε χρονιάς να του περιγράψουν αναμνήσεις από τα περιβάλλοντα της παιδικής τους ηλικίας, υλικό που μόνο εν μέρει δημοσίευσε (Lynch & Lukashok, 1956/1995). Πιστός στον πολεοδομικό ουμανισμό, ο Lynch θεωρούσε ως μέτρο όλων των σχεδίων για τις πόλεις τον άνθρωπο: έγραψε χαρακτηριστικά στο δοκίμιο του με τίτλο «Θεωρία της αστικής μορφής», πως «ένας πολεοδόμος γνωρίζει ότι το τελικό κίνητρο για τη δουλειά του είναι το ανθρώπινο αποτέλεσμα, και θα πρέπει να είναι καλά προσγειωμένος, για παράδειγμα, στη σχέση μεταξύ πυκνότητας και ανάπτυξης των παιδιών στην κοινωνία μας» (Lynch & Rodwin, 1958/1995: 359). Στο πλαίσιο της ελληνικής πόλης, όπου ο πολεοδομικός σχεδιασμός ως επιστήμη κατ' εξαίρεση μόνο εφαρμόστηκε ουσιαστικά, πόσο μάλλον να έλαβε υπόψη τις ανάγκες των παιδιών, φωνές όπως του Lynch, ηχεί, βέβαια, εντελώς ουτοπική.

3. Συγκροτώντας την έρευνα πεδίου

Μια αναζήτηση της περιβαλλοντικής εικόνας που έχουν τα παιδιά για τη γειτονιά τους μάς φέρνει αντιμέτωπους με μεθοδολογικές απορίες. Πρώτα, σχετικά με τη χρήση των νοητικών χαρτών και κατά πόσον είναι πραγματικά ένα δόκιμο εργαλείο μεθόδου για την

διερεύνηση της αντίληψης που έχουν για τον αστικό χώρο. Αν ζητήσουμε από ένα παιδί μια ζωγραφιά ή σκίτσο της γειτονιάς του, το προϊόν θα είναι μια αναπαράσταση της «νοητικής εικόνας» που έχει το παιδί για το περιβάλλον του, όμως μεταξύ των δύο «εικόνων», της νοητικής και της ζωγραφικής απεικόνισης, μεσολαβούν σημαντικοί παραμορφωτικοί παράγοντες: καταρχήν, οι δεξιότητες του παιδιού στη σχεδίαση και τη ζωγραφική σύνθεση – δεξιότητες που το εκπαιδευτικό σύστημα δεν φροντίζει καθόλου να αναπτύξουν τα παιδιά· ακόμη, οι περιορισμοί της ζωγραφικής απεικόνισης ως μέσο για να αποδώσει κανείς μια σύνθετη πραγματικότητα, μεγάλης (φυσικής) κλίμακας· και τέλος, οι «εργαστηριακές» συνθήκες που ουσιαστικά επικρατούν μέσα στη σχολική ή οποιαδήποτε άλλη αίθουσα, η έλλειψη άμεσης, συγχρονικής εμπειρίας του περιβάλλοντος που τα παιδιά καλούνται να ανακαλέσουν στη μνήμη και να απεικονίσουν από μνήμης. Κατά δεύτερο λόγο, ο προβληματισμός έχει να κάνει με την ιδιαίτερα στενή σχέση που έχουν τα παιδιά με το περιβάλλον τους, η οποία διαφέρει από την αντίστοιχη των ενηλίκων ως προς το βαθμό προσωπικής τους εμπλοκής. Τα παιδιά, βιολογικά, θα 'λεγε κανείς, προγραμματισμένα να μαθαίνουν μέσα από την εμπειρία, βιώνουν τους τόπους της καθημερινότητάς τους μέσα από την ενεργό δράση στο, ούτως ή άλλως, πλούσιο σε ερεθίσματα αστικό περιβάλλον· άρα η ζωγραφική ή σχεδιαστική απεικόνιση μόνο εν μέρει μπορεί να αποτελέσει αναπαράσταση της πολυεπίπεδης, συγχρονικής εμπειρίας της πόλης.

Η έμφαση στη δράση έναντι της θέασης δεν σημαίνει ότι τα παιδιά δεν παρατηρούν την πόλη ή δεν έχουν μνήμες των φυσικών της χαρακτηριστικών· το ποια στοιχεία της πόλης εντυπώνονται στα παιδιά και συνδέονται με τις μνήμες τους είναι ίσως και το πιο ενδιαφέρον να εξετάσει κανείς: τι κάνει ένα μέρος «αξιόμνηστο»; Ο ντε Σερτώ ορίζει ως «αξιόμνηστους», τους χώρους της πόλης που είναι «κατοικήσιμοι», δηλαδή τμήματά της που έχουν ξεφύγει από το κανονιστικό πλαίσιο του ρασιοναλισμού και δημιουργούν αφηγήματα, ιστορίες, μύθους (ντε Σερτώ, 2010: 270). Ακριβώς αυτόν τον χώρο ονομάζει *Spielraum*, δηλ. χώρο που αφήνει περιθώριο για παρέκκλιση από την τεχνοδομή της πόλης, που υπαγορεύει σε κάθε τμήμα της μια λειτουργία και τους χρήστες της μια συγκεκριμένη, λειτουργιστική συμπεριφορά. Το επιχείρημα του ντε Σερτώ συνδέεται με τα παιδιά που ζουν στην πόλη: θα μπορούσαμε να εικάσουμε ότι τα τμήματα της πόλης που για τα παιδιά της πόλης παράγουν μύθους, αφηγήσεις, είναι εκείνοι οι τόποι με τους οποίους τα παιδιά συνδέονται μέσα από παιγνιώδεις χωρικές πρακτικές. Ο ίδιος, άλλωστε, κάνει τη σύνδεση αμέσως στη συνέχεια, στο κεφάλαιο «Παιδική ηλικία και μεταφορά τόπων» (ό.π.: 274-276). Όλη η εμπειρία της παιδικής ηλικίας δεν είναι παρά ένα πέρασμα, μια μεταφορά στον άλλο, και αυτό κάνει το παιδί με το παιχνίδι, το κατεξοχήν χαρακτηριστικό της παιδικής ηλικίας: το παιδί που παίζει με την εικόνα του εαυτού του μπροστά στον καθρέφτη επιτελεί με το παιχνίδι του και μια χωρική πρακτική. Μεγαλώνοντας, το πεδίο για το παιδί εκτείνεται ολοένα και περισσότερο και, από τον καθρέφτη της βρεφικής ηλικίας, φτάνει στη μέση παιδική ηλικία να αγκαλιάσει όλη την πόλη. Ξαναγυρνώντας επομένως στον αστικό χώρο, μπορούμε να πούμε ότι για το παιδί η πόλη ως περιβαλλοντική εικόνα δεν εγγράφεται ούτε ως μωσαϊκό λειτουργικά προσδιορισμένων χώρων, ούτε ως μια σειρά μορφολογικών εικόνων προσδιορισμένων αισθητικά, αλλά ως *Spielraum*, ως ο τόπος που εγχαράσσεται από τις χωρικές του πρακτικές, τις πρακτικές του παιχνιδιού.

4. Ανάλυση του υλικού της έρευνας πεδίου

Για τη διερεύνηση της συγκρότησης της εικόνας της πόλης, πραγματοποιήθηκε επιτόπια έρευνα, με υποκείμενα ογδόντα ένα παιδιά μέσης σχολικής ηλικίας (οκτώ έως δώδεκα

ετών) που ζουν στη Βέροια, και φοιτούν σε πέντε διαφορετικά δημοτικά σχολεία, του κέντρου και των περιοχών νεότερης επέκτασης της πόλης.¹ Υλικό της έρευνας αποτελούν οι φωτογραφίες (1220 συνολικά) που παρήγαγαν τα παιδιά όταν κλήθηκαν να φωτογραφίσουν τους ανοικτούς αστικούς χώρους «που έχουν σημασία για τα ίδια», κάθε μία από τις οποίες συνοδεύεται από το γραπτό σχόλιο του παιδιού που την τράβηξε. Σε αντίθεση με τη ζωγραφική αναπαράσταση, τα προβλήματα της οποίας αναλύσαμε παραπάνω, η φωτογραφία είναι μέθοδος τεκμηριωτική: για τον Ρολάν Μπαρτ (1980/1983), η Φωτογραφία από μόνη της είναι μια εικόνα χωρίς κώδικα: στη γένεσή της, η δύναμή της αφορά μόνο τη «διαπιστωτική της ικανότητα», είναι το «τεκμήριο της αυθεντικότητας». Η φωτογραφία συνοδεύεται από τον λόγο του παιδιού: τα γραπτά αυτά σχόλια δεν είναι οι «λεξάντες» των φωτογραφιών, αλλά είναι εξίσου σημαντικά με τις εικόνες. Είναι η ακρόαση (μέσω της ανάγνωσης) της «φωνής» του παιδιού, «φωνή» με την έννοια που της δίνει ο Mikhail Bakhtin (1981) ως «ομιλούσα υποκειμενικότητα»: ο λόγος που έρχεται να ακουστεί *ταυτόχρονα* με το «τι μάς λέει η φωτογραφία».

Τα παιδιά, καταρχήν και καθοριστικά δράστες, δεν φωτογραφίζουν το αστικό τοπίο ως «θεωροί» της αστικής πραγματικότητας: «το παιδί δεν έχει μάθει ακόμα να σκηνοθετεί τον κόσμο σε θέαμα και τον εαυτό του σε θεατή» (Πολίτη, 2011: 111). Η εικόνα της πόλης δεν είναι διακριτή από την εμπειρία της, και οι πιο αξιόμνηστες εμπειρίες των παιδιών συνδέονται με τους χώρους της καθημερινότητας. Από τις φωτογραφίες τους, η συλλογική εικόνα της πόλης αποτυπώνεται ως ένα μωσαϊκό από τους ανοιχτούς χώρους, δημόσιους (πεζοδρόμια, δρόμοι, διαμορφωμένοι χώροι πρασίνου, αδιαμόρφωτοι, υπολειμματικοί χώροι) και ημιδημόσιους (πωλητές, πίσω αυλές) της *γειτονιάς*. Αυτό δεν οφείλεται στην περιορισμένη ακτίνα ελεύθερης δράσης που χαρακτηρίζει μικρότερες ηλικίες: καθώς βρίσκονται στη μέση παιδική και προεφηβική ηλικία, και στο περιβάλλον μιας μεσαίας σε μέγεθος πόλης όπως η Βέροια, η δυνατότητα να επισκέπτονται τόπους της πόλης απομακρυσμένους από τη γειτονιά τους υπάρχει, ωστόσο είναι το άμεσο περιβάλλον, σε εγγύτητα με το σπίτι, που αποτυπώνεται στις φωτογραφίες τους, όπως άλλωστε έχει διαπιστωθεί από ανάλογες έρευνες (Rasmussen & Smidt, 2003).

Εικόνα 4. Το άμεσο περιβάλλον του παιδιού ως αξιόμνηστο. Φωτογραφία και γραπτό σχόλιο της Ανθής, 12 ετών.

Το σπίτι που βρίσκεται στην εικόνα δεν υπήρχε παλιά. Πρώτα ήταν αλάνα και παίζαμε κάθε μέρα. Τώρα που έγινε σπίτι πηγαίνουμε να παίζουμε και μας μαλώνουν. Αυτό το μέρος είναι συνασθηματικά δεμένο μαζί μου.

- Ανθή, 12

¹ Είναι το προϊόν μιας έρευνας πεδίου στα πλαίσια διδακτορικής διατριβής με τίτλο «Το κτισμένο περιβάλλον, το παιχνίδι και η ανάπτυξη του παιδιού στην ελληνική πόλη» που εκπονείται από τη γράφουσα στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο - ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) - Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: Ηράκλειτος II, Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.

Ένα κορίτσι φωτογραφίζει μια νεόκτιστη πολυκατοικία της γειτονιάς της [εικ. 4] και εξηγεί ότι αυτό είναι ένα μέρος με το οποίο συνδέεται συναισθηματικά: ήταν αλάνα και εκεί έπαιζε με τα παιδιά της περιοχής. Είναι μια από τις πολλές φωτογραφίες που υποδεικνύουν ότι οι αξιόμνηστοι χώροι για τα παιδιά δεν έχουν τα λειτουργικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά που, αντικειμενικά, χαρακτηρίζουν τα τοπία, κι αυτό ισχύει για τη μεγάλη πλειονότητα των παιδιών που ζουν στις γειτονιές εκτός κέντρου. Μέσα στο ασαφές αντιληπτικό σύνολο των περιοχών επέκτασης, όπου ουσιαστική δομή και οργανωμένος δημόσιος χώρος δεν υπάρχει, παρά ό,τι προκύπτει από μια ατελείωτη επανάληψη του μοντέλου της πολυκατοικίας με αντιπαροχή [εικ. 5], οι χώροι αποκτούν ιδιαιτερότητα, γίνονται αφηγήσιμοι μόνο μέσω των χωρικών πρακτικών των παιδιών, που μπορεί να αναφέρονται και (ή μόνο) στο παρελθόν του παιδιού, μπορεί απλώς να ξυπνούν τις «ιστορίες δίχως λόγια», όπως γράφει ο ντε Σερτώ, της καθημερινής ζωής.

Εικόνα 5. Το άμεσο περιβάλλον του παιδιού ως αδιάφορο. Φωτογραφία και γραπτό σχόλιο του Μάρκου, 12 ετών.

Τα ατελείωτα σπίτια
του Προμηθέα.

- Μάρκος, 12

Στις γειτονιές του κέντρου, από την άλλη, όπου τα παιδιά ζουν σε εγγύτητα με τα καθιερωμένα τοπία και τους επίσημους δημόσιους χώρους της πόλης, είναι ενδιαφέρον πώς, και πάλι, η δική τους υποκειμενικότητα αποτυπώνεται στις φωτογραφίες και τα σχόλια. Η πληθώρα φωτογραφιών που αφορούν αγάλματα και μνημεία είναι χαρακτηριστικές αυτής της προσωπικής προσέγγισης. Παραδειγματος χάριν, στις φωτογραφίες που δείχνουν τον ανδριάντα του Καρατάσου, ήρωα του 1821, ο οποίος σηματοδοτεί με την παρουσία του έναν από τους ελεύθερους χώρους πρασίνου στο κέντρο της πόλης, τα σχόλια αφορούν την προσωπική πρόσληψη: ο ανδριάντας, «σύμβολο μιας επετείου» σ' ένα παιδί προκαλεί συναισθήματα («όταν πήρα αυτή τη φωτογραφία, ένιωσα κάτι για το έθνος», γράφει)· για άλλα παιδιά, είναι το σύμβολο που συγκεντρώνει τα παιδιά της γειτονιάς γύρω του, θυμίζοντάς μας και πάλι το καμπαναριό του Κομπραί, που προσελκύει τα σπίτια του χωριού «σαν βοσκοπούλα τις προβατίνες της» (Προυστ, 1913/2002: 51). Ένα άλλο άγαλμα (επίσης ανδριάντας) χρησιμεύει ως αντικείμενο παιχνιδιού: «Μου αρέσει να σκαρφαλώνω σ' αυτό», γράφει το παιδί που τον φωτογραφίζει. [εικ. 6]

Εικόνα 6. Το άγαλμα του «αντάρτη», τοπία στο πάρκο της Ελίας. Φωτογραφία και γραπτό σχόλιο της Έφης, 10 ετών.

Αυτό είναι ένα άγαλμα που
μου αρέσει να
σκαρφαλώνω σ' αυτό.

- Έφη, 10

Τα παιδιά που ζουν στο κέντρο της πόλης αποτυπώνουν στις φωτογραφίες τους τις συλλογικές καθημερινές πρακτικές στο δημόσιο χώρο της πόλης. Είναι ενδιαφέρον να δούμε αν σχετίζονται οι γνώμες τους, όπως τουλάχιστον αποτυπώνονται στην έρευνα πεδίου, με τις γνώσεις και απόψεις σχετικά με την αστική ζωή που τους μαθαίνει το σχολείο. Μια τέτοια σύγκριση δεν γίνεται από εκπαιδευτική σκοπιά· ενδιαφέρει περισσότερο ως ένα πρίσμα αντικειμενικοποίησης των διαθέσεων της κοινωνίας που είναι πιθανό να μένουν «μασκαρεμένες», σε μια κυκλική διαδικασία αναπαραγωγής. Όπως έχει αναλύσει ο Πιέρ Μπουρντιέ, η διαδικασία εγχάραξης γνώσεων και επιβολής αξίας είναι ο κατεξοχήν ρόλος του σχολικού θεσμού στα πλαίσια της έξης (*habitus*) της κοινωνίας (Μπουρντιέ 1979/2009)· η σχέση που έχει η ενήλικη κοινωνία με την πόλη, δεν μπορεί παρά να αντικατοπτρίζεται στη σχολική ύλη, που με τη σειρά της επηρεάζει την αντίστοιχη σχέση που θα έχουν τα παιδιά, ως ενήλικοι πα. Από τη μελέτη των σχολικών εγχειριδίων, προκύπτει ότι – για λόγους που σίγουρα δεν είναι άσχετοι με τη θέση που κατέχει η αρχιτεκτονική και η πολεοδομία στη γενική κουλτούρα –, τα παιδιά μαθαίνουν ελάχιστα περί αρχιτεκτονικής και ότι, στα λίγα που διδάσκονται, η πόλη παρουσιάζεται κυρίως ως μια προβληματική μορφή οργανωμένης κατοίκησης, βυθισμένη στις περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις (ατμοσφαιρική ρύπανση, έλλειψη πρασίνου) και την κοινωνική αποξένωση. Τα πρότυπα του χωριού, από την άλλη, ή της προβιομηχανικής πόλης, με την παραδοσιακή γειτονιά, παρουσιάζεται ως «ιδανική» μορφή κατοίκησης, αν και ανέφικτη πια (Κατοσβουνίδου, 2011).² Δείγμα της σύγχυσης που μεταδίδεται στα παιδιά είναι ότι, από την άλλη, η αστυφοβία δεν παύει να συνδυάζεται με μια έξαρση περηφάνειας για την πόλη ως φορέα και μάρτυρα ιστορίας. Ακόμη και στο μάθημα της Γεωγραφίας (!) της Ε' τάξης, δηλ. την πρώτη χρονιά που διδάσκεται στο Δημοτικό Σχολείο, πριν ακόμη από την εμπέδωση βασικών γνώσεων (π.χ. των γεωγραφικών όρων ή στοιχειώδους γεωγραφίας της χώρας), τα παιδιά διδάσκονται σε ειδική ενότητα για την «μακραίωνη ιστορία της χώρας μας». Αυτή η σύγχυση – κοντολογίς, η μετάδοση επιστημονικών γνώσεων ταυτόχρονα με ιδεολογήματα – έχει επηρεάσει τις γενιές που αποφοίτησαν από τα ελληνικά σχολεία τις μεταπολεμικές δεκαετίες, και μέσω της τρέχουσας σχολικής ύλης θα επηρεάζει τις επόμενες.

Η φωτογραφική έρευνα έχει όμως ως υποκείμενα τα ίδια τα παιδιά, στα οποία η διαδικασία ενσωμάτωσης στην έξη της κοινωνίας είναι σε εξέλιξη αλλά δεν έχει ολοκληρωθεί· από το υλικό της εμπειρικής έρευνας, τις εικόνες και τις φωνές των παιδιών, προκύπτει ότι η επιρροή της εκπαίδευσης βρίσκει αντίσταση στον φύσει πραγματισμό των παιδιών, στην αδιαμεσολάβητη γνώση τους για το περιβάλλον μέσω της καθημερινής πράξης, της άμεσης εμπειρίας. Ο Piaget, με σαφή επιρροή από τον Καντ, κωδικοποίησε τη διαδικασία της ερμηνείας των εμπειριών που προσλαμβάνει το παιδί από τις αισθήσεις ανάγοντάς την στο μικρότερο δυνατό «οικοδομικό λίθο» της νόησης, το «σχήμα» (*schema*): το «σχήμα» μπορεί ν' αναφέρεται σε ένα μοτίβο συμπεριφοράς, μια απλή, στοιχειώδη νοητική εικόνα, ή σε μια μορφή οργάνωσης της σκέψης. Τα «σχήματα» κατανόησης του κόσμου δεν είναι σταθερά: συνεχώς μεταβάλλονται, εξαρτώμενα από τις εμπειρίες. Τα παιδιά της έρευνας, μαθητές πέμπτης και έκτης τάξης, διδάσκονται, από το Νηπιαγωγείο ακόμη, ότι το περιβάλλον είναι το υπέρτατο αγαθό, ότι οι άνθρωποι πρέπει να προστατεύουμε τα ιστορικά κτήρια. Όμως, οι γνώσεις αυτές αντιπαράτιθενται και

---

² Σίγουρα αυτή δεν είναι η μόνη παραδοξότητα που πιθανά θα συναντήσει κανείς στα βιβλία, απόρροια μιας κατά βάση επιστημολογικής σύγχυσης· η ελληνική εκπαίδευση φαίνεται να κινείται στον αντίποδα της λογικής, εμπιστευόμενη περισσότερο τις «απαντήσεις» που δίνει η θεωρία παρά την επιστημονική τεκμηρίωση, που βέβαια εμπεριέχει τη διατύπωση αποριών και αμφιβολιών, και ξεκινά από τα ίδια τα πράγματα όπως είναι παρατηρήσιμα από μόνα τους.

συγκρίνονται με τα «σχήματα» που συγκροτεί το παιδί από τις εμπειρίες του. Ας θυμίσουμε ότι η έρευνα γίνεται στη Βέροια, μια ιστορική πόλη - βυζαντινές εκκλησίες, αρχαιολογικοί χώροι, οθωμανικά λουτρά και κτήρια λαϊκής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής συνυπάρχουν μέσα στο σύγχρονο ιστό της. Δεν ξαφνιάζει, επομένως, ότι τα παιδιά φωτογραφίζουν τους ιστορικούς τόπους της πόλης αλλά το ότι οι παρατηρήσεις τους σχετικά με αυτούς (οι εικόνες και τα σχόλιά τους) δεν είναι αναμείγμα των μεγαλοστομιών περί σπουδαιότητας της ιστορίας κλπ. Παρατηρούν τις αρχαίες επιτύμβιες στήλες να έχουν μετατραπεί σε επιφάνειες για γκράφιτι, ότι σε επαφή με τους πετρόκτιστους τοίχους των μνημείων είναι σταθμευμένα τα αυτοκίνητα [εικ. 7]: ο ίδιος ο χώρος, στις πράξεις των ανθρώπων που τον χρησιμοποιούν, καταδεικνύει την κενότητα των ιδεολογικών θεωριών όταν οι κοινωνικές πρακτικές ουσιαστικά αντιτίθενται σ' αυτές.

Εικόνα 7. Φωτογραφία και σχόλιο του Στέργιου, 12 ετών: Πεζοδρόμιο στην οδό Λουτρού, σε επαφή με εξωτερική τοιχοποιία μνημείου της πόλης (πρόκειται για τους Δίδυμους Λουτρώνας, οθωμανικό κτήριο του 16^{ου} αιώνα, πιθανολογούμενο έργο του αρχιτέκτονα Σινάν).

Τα παρκαρισμένα
αυτοκίνητα δυσκολεύουν τη
διέλευση πεζών.

- Στέργιος, 12

Στις φωτογραφίες των παιδιών δεν υπάρχει ιδεοληψία: υπάρχει ορθολογική σκέψη, απορία μπροστά στο παράλογο, όπως λ.χ. όταν φωτογραφίζουν μεγάλα άκτιστα οικοπέδα στο κέντρο της ασφυκτικά πυκνοδομημένης πόλης και αναρωτιούνται γιατί ο χώρος αυτός να μην χρησιμοποιείται, ή το απροσπέλαστο των εσωτερικών των οικοδομικών τετραγώνων, ή τη δέσμευση των ισογείων (πάλι) για στάθμευση. Κρίσεις καθαρά αισθητικές δεν θα συναντήσουμε στις τεκμηριωτικές φωτογραφίες των παιδιών. Ακόμη κι όταν το αστικό τοπίο που φωτογραφίζουν έχει ξεκάθαρα αρνητικό αισθητικό πρόσημο στα μάτια του μέσου ενήλικου, τα σχόλια των παιδιών αφορούν άλλες ιδιότητές του: οι εικόνες της άναρχης στάθμευσης και κατάληψης του δημόσιου χώρου είναι δηλωτικές όχι της «ασχήμιας» ή της «ανομίας» αλλά της αναζήτησης αίτιου-αιτιατού («δεν βρίσκουν πού να παρκάρουν, γι' αυτό ανεβαίνουν στο πεζοδρόμιο») και της απώλειας, της στένωσης του χώρου που άλλως θα ήταν διαθέσιμος για περπάτημα, για παιχνίδι, για κίνηση («τα αυτοκίνητα μάς εμποδίζουν στο παιχνίδι μας»). [εικ. 8]

Εικόνα 8. Φωτογραφία και σχόλιο της Σπυριδούλας, 12 ετών.

Χώρος παιχνιδιού όπου
μαζευόμαστε συχνά με τους
φίλους μου όμως τα
υπερβολικά πολλά
αυτοκίνητα μάς εμποδίζουν
στο παιχνίδι μας

- Σπυριδούλα, 12

Για τα παιδιά του κέντρου της πόλης αυτή είναι η πιο καθοριστική εμπειρία, η βία – οπτική και λειτουργική – που υφίστανται από το ιδιωτικό αυτοκίνητο: οι φωτογραφίες δείχνουν την εικόνα που έχουν από μια πόλη κατελημμένη από τα αυτοκίνητα, και την προσπάθειά τους να κινηθούν σ' ό,τι έχει απομείνει ελεύθερο. Τα παιδιά δεν εμποδίζονται τόσο από την κίνηση των αυτοκινήτων (όπως θα περίμενε κανείς), όσο τη στάθμευσή τους: αυτή την παράλογη σπατάλη αδόμητου χώρου από ακίνητα, μη χρησιμοποιούμενα κατά το 95% του χρόνου οχήματα (Estevan *et.al.*, 2009).

Το αξιόμνηστο, λοιπόν, στην πόλη για τα παιδιά δεν αναφέρεται στις αισθητικοποιημένες ιδιότητές του, ούτε και εν τέλει επηρεάζεται από τον άγονο περιβαλλοντισμό της εκπαίδευσης: η ματιά των παιδιών στην πόλη δεν μοιάζει με το «θαμπό, διχασμένο βλέμμα μας» (Πολίτη, 1993/2011: 111). Τα παιδιά μάς δείχνουν ότι η πόλη που βιώνουν είναι η πόλη που βρίσκεται σε διάσταση μεταξύ «εικόνας» και πραγματικότητας: όπου τα ιδεολογήματα έχουν μείνει να αιωρούνται πάνω από το ανεφάρμοστο, όπου το *Spielraum* – όπως το ορίζει ο ντε Σερτώ – είναι υπερβολικά περιορισμένο, πραγματικά σε μέγεθος *ρωγμής*, σε μια αστική πραγματικότητα σε αληθινή κρίση, στην οποία, δυστυχώς, η πολεοδομία ως επιστήμη έχει ελάχιστα ν' ανταπαντήσει. Πρακτικές και θεωρήσεις όπως του Lynch ή του van Eyck ή του Δημήτρη Πικιώνη (για να θυμηθούμε τον Παιδικό Κήπο της Φιλοθέης) απέμειναν χωρίς συνέχεια, «μνημεία» της κοινωνικής στροφής που σημειώθηκε κατά τη δεκαετία του 1960. Πολύ γρήγορα, με την εμφάνιση του μεταμοντερνισμού, η πολεοδομία θα χάσει τον πολεμικό της χαρακτήρα. Ειδικά όσον αφορά την ελληνική πόλη, αυτές οι διεθνείς εξελίξεις την προλαβαίνουν στη μέση – ουσιαστικά, στην αρχή – μιας διαδρομής προς τον εκμοντερνισμό, που έτσι κι αλλιώς, μόνον κατ' ευφημισμό εφαρμόστηκε: πέρα από μια μιμητική μορφολογική αισθητική και κτηριακή τυπολογία, οι πόλεις στην Ελλάδα ανοικοδομήθηκαν στον αντίποδα του μοντέρνου, που είχε στην καρδιά της φιλοσοφίας του τη μέριμνα, σε πολεοδομικό επίπεδο, για την εξασφάλιση δημόσιων ανοιχτών χώρων, το προβάδισμα του συλλογικού έναντι του ατομικού. Σήμερα, τα παιδιά, «σαν καναρινία σε ορχειό», μάς δείχνουν την αληθινή κατάσταση της μέσης ελληνικής πόλης: καμία πρόβλεψη ή πρόνοια για το παιδί ως χρήστη, σχεδιαστική μονοτονία και οπτική βία (γκράφιτι, απορρίμματα) στις «παιδικές χαρές», ανεξέλεγκτη, χωρίς όρια, κυριαρχία των οχημάτων, στους δρόμους αλλά και τα πεζοδρόμια και τους ανοικτούς χώρους. Εξαιρέση αποτελούν οι λιγοστοί χώροι με θετικό πρόσημο που θα συναντήσουμε σε κάθε πόλη (για τη Βέροια, είναι οι πεζοδρόμοι, το ποτάμι, το πάρκο της Ελιάς, αλλά και πολύ πιο περιορισμένοι χώροι όπως οι στενές ελεύθερες επιφάνειες γύρω από τις πολλές μικρές εκκλησίες που είναι διάσπαρτες στην πόλη). Είναι ό,τι έχει περισσέψει από την ιδιότυπη τεχνοδομή της ελληνικής πόλης, που, για να παραφράσουμε τον ντε Σερτώ, ανέτρεψε τον ρασιοναλισμό της δυτικής πόλης – η οποία τουλάχιστον, μέσα στη λειτουργικιστική της οργάνωση, αναγνωρίζει και οριοθετεί, «ιδρυματοποιημένους», έστω, παρ' όλα αυτά ικανούς ελεύθερους χώρους – αφήνοντας στην ιδιωτική πρωτοβουλία να δημιουργήσει μια καθημερινή αστική πραγματικότητα, όπου η πρωταρχική ανθρώπινη ανάγκη, η ανάγκη για χώρο – και αναφερόμαστε πάντα στο δημόσιο χώρο – υπονομεύτηκε συστηματικά σε σημείο παραλογισμού.

Βιβλιογραφία

- Estevan A., *et.al.* (2009) *Πόλη και αυτοκίνητο*, Αθήνα: Νησίδες.
Κατσαβουνίδου Γ., (2011) *Έκπαιδευοντας πολίτες: η αρχιτεκτονική και η πόλη στα σχολικά εγχειρίδια του Δημοτικού* *Πρακτικά 10^{ου} Πανελληνίου Αρχιτεκτονικού Συνεδρίου*, Αθήνα.
Μπαρτ P., (1980/1983) *Ο φωτεινός θάλαμος*, Αθήνα: Κέδρος.

- Μπουρντιέ Π., (1979/2009) *Η διάκριση: Κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης*, Αθήνα: Πατάκης.
- Ντε Σεργτώ Μ., (1980/2010) *Επινοώντας την καθημερινή πρακτική: η πολύτροπη τέχνη του πράττειν*, Αθήνα: Σμίλη.
- Πολίτη Τ., (1993/2011) 'Το παιχνίδι του κόσμου, το παιχνίδι της ποίησης και ο παίκτης' *Εντευκτήριο*, Δεκέμβριος 2011 (εκτός σειράς), σσ. 100-114.
- Προυστ, Μ. (1913/2002) *Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο: Ι. Από τη μεριά του Σουάν*, μετ. Παύλος Ζάννας, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας.

Ξενόγλωσση

- Bakhtin M.M., (1975/1981) *The Dialogic Imagination*, Austin: University of Texas Press.
- Blau E., (1999) *The Architecture of Red Vienna 1919-1934*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Edwards C., L. Gandini & G. Forman, (επ.) (1998) *The Hundred Languages of Children: The Reggio Emilia Approach- Advanced Reflections*, Greenwich, CT: Ablex.
- van Eyck A., (1962/2008), *Writings. Vol. 2: The Child, the city and the artist: An essay on architecture; The in-between realm*, Amsterdam: Sun Publishers.
- Jacobs J., (1961/1993) *The death and life of great American cities*, New York: The Modern Library.
- Jones M., & C. Cunningham, (1999) 'The expanding worlds of middle childhood' στο Teather E.K. (επ.), *Embodied Geographies; Spaces, Bodies, and Rites of Passage*, London & New York: Routledge, pp. 27-41.
- Lefavre L., & I. de Roode, (επ.) (2002) *Aldo van Eyck: The playgrounds and the city*. Rotterdam: NAI Publishers.
- Lewin K., (1925) 'The child and the field forces', 11:11 min., <http://olp.mpiwg-berlin.mpg.de/library/data/lit39545?>, ανασυρμένο από το διαδίκτυο στις 09-02-2012.
- Lynch K., & A. Lukashok, (1956/1995) 'Some Childhood Memories of the City' στο Banerjee T., & M. Southworth (επ.), *City sense and city design: writings and projects of Kevin Lynch*, Cambridge, MA: MIT Press, pp. 154-173.
- Lynch K., & Rodwin L., (1958/1995) 'A theory of urban form' στο Banerjee T., & M. Southworth, (επ.), *ό.π.*, pp. 355-363.
- Lynch K., (1960), *The image of the city*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Lynch K., (1977) *Growing up in cities: Studies of the spatial environment of adolescence in Cracow, Melbourne, Mexico City, Salta, Toluca, and Warszawa*, Cambridge, MA.: MIT Press.
- Piaget J., (1926/1971), *The child's conception of the world*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Rasmussen K., & S. Smidt, (2003) 'Children in the neighborhood: The neighborhood in the children' στο Christensen P., & M. O'Brien (επ.), *Children in the City: Home, Neighborhood and the Community*, London: RoutledgeFalmer, σσ. 82-100.
- Tuan Y.-F., (1974) *Topophilia: a study of environmental perception, attitudes, and values*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Tuan Y.-F., (1977) *Space and place; the perspective of experience*, Minneapolis & London: University of Minnesota Press.
- Vygotsky L., (1935/1994) 'The role of the environment' στο van der Veer R., & J. Valsiner (επ.), *The Vygotsky Reader*, Oxford & Cambridge: Blackwell.
- Ward C. (1978), *The child in the city*, New York: Pantheon Books.